

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АНАЛІЗУ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

Ярослав Чайковський, старший викладач кафедри грошового обігу
і кредиту Тернопільської академії народного господарства

Перебудова кредитної системи країни, утворення комерційних банків і перехід до дворівневої банківської системи, орієнтація на ринковий характер економіки вимагають більш глибоких підходів до проблеми оцінювання банками кредитоспроможності позичальників.

Дотепер серед економістів немає єдиної думки з цього питання¹. Так, автори однієї з методик розуміють під кредитоспроможністю позичальника "...його здатність вчасно і повно розраховуватися за своїми зобов'язаннями"², що часто звужує поняття кредитоспроможності до поняття платоспроможності. Автори іншої методики вважають, що "...кредитоспроможність являє собою оцінку банком позичальника з погляду можливості й доцільності надання йому кредиту і визначає ймовірність повернення позик та виплати процентів за ними в майбутньому"³.

З нашого погляду, найбільш змістовне визначення кредитоспроможності запропоновано М.О. Сахаровою: "...під кредитоспроможністю банківських клієнтів слід розуміти такий фінансово-господарський стан підприємства або організації, який дає впевненість в ефективному використанні залучених коштів, можливість й готовності позичальника повернути кредит відповідно до умов кредитного договору"⁴. Однак із цього визначення кредитоспроможності не ясно, що автор розуміє під ефективним використанням залучених коштів. Якщо під ефективністю використання залучених коштів розуміти одержання доходу від кредитованого заходу (а саме така мета підприємств в умовах ринку), то банк не має права пред'являти такі вимоги до позичальника. Гарантією повернення кредиту, на нашу думку, є рентабельність діяльності позичальника в цілому, а захід, що кредитується, може бути однією з ланок його маркетингової діяльності на ринку сировини тощо й не передбачати одержання доходу в цьому виробничому циклі.

Ми вважаємо, що суть категорії "**кредитоспроможність**" — реальне правове й господарсько-фінансове становище позичальника, на основі оцінки якого банк схвалює рішення про початок (розвиток) або припинення кредитних відносин із позичальником. Зміст цієї категорії включає наявність передумов для одержання позик позичальником і можливість погасити їх у встановлені кредитним договором строки.

У міжнародній практиці кредитування застосовуються досить різні системи аналізу кредитоспроможності, що відрізняються, зокрема, складом та кількістю елементів: система 5C, PARSE, CAMPARI, MEMO RISK, система 4FC, PARTS.

¹ Кирисюк Г.М., Ляховський В.С. *Оценка банком кредитоспособности заемщика // Деньги и кредит. — 1993. — № 4. — С. 30.*

² Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С., Негашев Е.В. *Методика финансового анализа предприятия. — М.: Юни-Глоб, 1992. — С. 35; Банковское дело / Под ред. О.И. Лаверушина. — М.: Финансы и статистика, 1998. — С. 198.*

³ Панова Г.С. *Кредитная политика коммерческого банка. — М.: ИКЦ "ДИС", 1997. — С. 289.*

⁴ Сахарова М.О. *К вопросу о кредитоспособности предприятий // Деньги и кредит. — 1989. — № 3. — С. 19—26.*

У зарубіжній банківській діяльності при розгляді питання про кредитоспроможність клієнта комплексно аналізують такі непорівнювані категорії, як економічні інтереси банку, гарантії повернення позички, а також людські риси індивідуального позичальника або керівного складу підприємства-боржника.

На нашу думку, подібні системи аналізу кредитоспроможності корисні перш за все значною економією часу, потрібного кредиторам для аналізу кредитних заявок та бізнес-планів, ухвалення рішень про прийняття кредитної заявки тощо.

Але механічне перенесення зарубіжного досвіду проведення фінансового аналізу в багатьох випадках, з нашого погляду, малоефективне, тому що не береться до уваги специфіка наших підприємств.

На підставі порівняння структури різних систем аналізу кредитоспроможності пропонується для застосування нова система аналізу кредитоспроможності позичальника, що складається з трьох елементів: характер (репутація) позичальника, його фінансовий стан, грошові потоки (рух коштів на рахунках позичальника).

Під характером позичальника розуміється його репутація, ступінь відповідальності, готовність і бажання погасити борг. Банк намагається з'ясувати, як позичальник ставився до своїх обов'язків у минулому, чи будуть у нього затримки з погашення позики, який його статус у діловому світі. Для цього використовуються: бесіда з позичальником, досьє з банківського архіву, консультація з іншими банками та інша доступна інформація.

Для вироблення і схвалення оптимальних економічних рішень кредиторам потрібна об'єктивна оцінка не лише наявної, а й потенційної спроможності підприємства одержувати доходи. Необхідну для цього інформацію містить річний звіт підприємства — баланс, звіт про прибутки і збитки та про рух грошових коштів.

Фінансовий стан є комплексним поняттям і характеризується системою показників, які відображають наявність та розміщення коштів, реальні й потенційні фінансові можливості. Його визначають на конкретну дату. Інформаційною базою аналізу фінансового стану є звітні дані підприємства (зокрема його бухгалтерський баланс).

З нашого погляду, всі показники, які характеризують фінансові ресурси підприємства, а відповідно й фінансовий стан, доцільно класифікувати за показниками ліквідності, фінансової стійкості, ділової активності, рентабельності.

Показники ліквідності дають змогу оцінити кредитоспроможність підприємства залежно від структури його активів, величина яких співвідноситься із зобов'язаннями підприємства, вказуючи на ліквідність його балансу. Основним критерієм виступає ліквідність оборотних активів, тобто час, необхідний для перетворення їх у грошову масу.

Найбільш частина оборотних коштів — грошові кошти й короткотермінові цінні папери. Відношення мобільної частини оборотних коштів до короткотермінових зобов'язань підприємства є коефіцієнтом абсолютної ліквідності (КЛ1). Він показує, наскільки короткотермінові зобов'язання може бути негайно погашено швидколіквідними коштами та цінними паперами.

Теоретичне значення КЛ1 не менше 0,20—0,25, тобто 20—25 % короткотермінових зобов'язань має

бути негайно погашено швидколіквідними коштами та цінними паперами.

Якщо на покриття кредитних зобов'язань мобілізувати ще й кошти в розрахунках, включивши їх до складу показника, то одержимо коефіцієнт поточної (проміжної) ліквідності (КЛ2). Він показує, наскільки короткотермінові зобов'язання може бути погашено за рахунок коштів на поточному рахунку, на інших рахунках в установах банку, за рахунок коштів у короткотермінових цінних паперах, а також дебіторською заборгованістю, тобто, яку частку короткотермінових зобов'язань можна сплатити за рахунок готівки та інших коштів у розрахунках.

Вважають, що теоретичне значення КЛ2 має становити не менше ніж 0,7—0,8.

Найбільш узагальнюючим показником ліквідності є загальний коефіцієнт ліквідності (покриття, КЛ3), що показує частку поточних платіжних зобов'язань, які можна сплатити, коли мобілізувати всі оборотні кошти.

Теоретичне значення КЛ3 не менше 2,0—2,5. Нижня межа зумовлена тим, що оборотних коштів має бути в крайньому разі достатньо для погашення короткотермінових зобов'язань. Якщо ж ця умова не виконується, то підприємство постане перед загрозою банкрутства.

Показники фінансової стійкості відображають рівень використання власних і залучених коштів у формуванні ресурсів підприємства, з'ясовуючи його залежність від тих чи інших джерел коштів, а відповідно і спроможність погашати заборгованість.

Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів (КС) характеризує розмір залучених коштів на 1 грн. власних коштів, тобто показує, скільки залучених коштів підприємство використало на 1 грн. вкладених в активи власних коштів. Цей коефіцієнт характеризує залежність підприємства від зовнішніх позик. Чим він вищий, тим більше позик у фірми й тим ризикованіша ситуація, що може призвести до банкрутства. Високий рівень коефіцієнта відображає також потенційну небезпеку виникнення у підприємства дефіциту грошових коштів. Теоретичне значення КС не більше 1,0.

Збільшення величини коефіцієнта засвідчує посилення залежності підприємства від залучення позичених коштів і втрату фінансової стійкості. Якщо значення цього коефіцієнта перевищує 1, то фінансова стійкість підприємства сягне критичної точки. Велика залежність від зовнішніх коштів може суттєво погіршити становище підприємства в разі сповільнення темпів реалізації. Крім цього, високий рівень коефіцієнта може призвести до ускладнень з одержанням нових кредитів за середньоринковою ставкою. Цей коефіцієнт відіграє важливу роль при розв'язанні підприємством питання про вибір джерел фінансування.

До основних показників фінансової стабільності входить і коефіцієнт фінансової незалежності (автономії, КН), який свідчить про питому вагу власних коштів у загальній сумі джерел фінансування.

На основі цього показника встановлюють, яка частка власників у загальній сумі майна підприємства. У більшості розвинутих країн вважається, що якщо цей коефіцієнт вище 0,5, тобто більше 50 %, то ризик кредиторів зведено до мінімуму: продавши половину майна, сформованого за рахунок власних коштів, підприємство зможе погасити боргові зобов'язання, навіть якщо друга половина, в яку було вкладено залучені кошти, з якихось причин знеціниться.

Показники ліквідності та фінансової стійкості розраховані в основному на основі бухгалтерського балансу й характеризують стан позичальника на час складання, тобто це статистичні оцінки. Показники оборотності ресурсів і рентабельності характеризують ефективність діяльності підприємства в ди-

наміці та повніше відображають реальний хід виробничої діяльності. Оцінювання оборотності та рентабельності здійснюють за змінами цих показників.

Оборотність обігових коштів на практиці визначають такими показниками: коефіцієнтом оборотності обігових коштів і часом обороту (тривалістю в днях одного обороту). Методика розрахунку їх загальновідома. При розрахунку та оцінюванні показників використання оборотних коштів ми пропонуємо брати до уваги всю їхню сукупну величину, незалежно від матеріально-речової структури і джерел утворення оборотних коштів, з урахуванням їхнього кругообороту. При цьому необхідно враховувати особливості індивідуальних кругооборотів у кожному виді коштів. У зв'язку з цим показники оборотності коштів мають доповнюватися частковими (індивідуальними) показниками, які передбачають вивчення та облік специфіки руху кожного виду коштів і дають можливість здійснювати глибший аналіз оборотності всієї величини оборотних коштів підприємства. З нашого погляду, такими показниками можуть бути:

— оборотність запасів, яка визначається як відношення собівартості реалізованої продукції (ф. 2, ряд. 040, графа 4) до середньої вартості запасів;

— оборотність дебіторської заборгованості, яка визначається як відношення виручки (валового доходу) від реалізації продукції до середньої суми дебіторської заборгованості;

— оборотність готової продукції, яка розраховується як відношення виручки (валового доходу) від реалізації продукції до середнього обсягу готової продукції за звітний період.

Система загальних та часткових показників оборотності дає змогу виявити, де і з яких причин виникло сповільнення, і жити відповідних заходів для поліпшення ефективності використання оборотних коштів.

У практиці України показники оборотності оборотних коштів застосовуються доволі широко. Однак, із нашого погляду, ці показники здебільшого розраховуються щодо оборотних коштів у цілому, а часткові показники оборотності визначаються рідко; крім того, вони не посіли чільного місця в оцінюванні перспектив розвитку кредитних відносин банку з конкретним позичальником. На нашу думку, доцільно як експеримент використовувати наведену вище систему показників оборотності при укладенні кредитного договору, визначенні норм процентної ставки за користування позичкою, а, може, й при виборі суб'єкта та форми кредитування.

Важливе значення для аналізу кредитоспроможності позичальника має також загальна оцінка економічної ефективності його діяльності. Найповніше таку оцінку можуть дати показники, що характеризують рентабельність (прибутковість) роботи підприємства:

— рентабельність активів, що визначається як відношення прибутку позичальника до загальної суми його активів і показує, який прибуток одержить підприємство з кожної гривні, вкладеної в майно;

— рентабельність продажу — відношення чистого прибутку до обсягу реалізації продукції, робіт, послуг відображає, скільки прибутку одержить підприємство на кожну гривню реалізованої продукції;

— рентабельність власних коштів, що розраховується як відношення чистого прибутку до власних джерел коштів підприємства, характеризує ступінь дохідності його власного капіталу (наприклад, акціонерного).

Показники рентабельності відображають глибинний, якісний бік роботи підприємства, тому для оцінювання здатності клієнта вчасно погашати свої платіжні зобов'язання ці показники слід розраховувати у динаміці за низку років. Це зумовлює не-

обхідність для банку з'ясувати загальні тенденції в ефективності роботи позичальника та впливу їх на використання банківських позик.

Запропонована система показників і коефіцієнтів дає змогу, на наш погляд, відповісти на низку запитань, які стосуються, по-перше, прогнозу вчасності здійснення майбутніх платежів; по-друге, ліквідності та реальності оборотних активів; по-третє, можливих меж зниження обсягу прибутку, при яких усе ж забезпечується погашення ряду фіксованих платежів; по-четверте, оцінки загального фінансового стану фірми, її стійкості.

Аналіз грошового потоку підприємства базується на зіставленні банком обсягів припливу й відпливу коштів позичальника за певний період. Елементами припливу коштів є прибуток, нарахована амортизація, вивільнення коштів із запасів, дебіторської заборгованості, з інших активів, приріст акціонерного капіталу. Елементи відпливу коштів — це додаткові вкладення в запаси, дебіторську заборгованість, основні засоби, інші активи, погашення позик, сплата податків, процентів, дивідендів.

Оцінювання кредитоспроможності позичальника здійснюється шляхом зіставлення фактичного значення коефіцієнтів і показників з їхніми критеріальними рівнями. Унаслідок такого зіставлення встановлюється клас підприємства, відповідно до якого банк організовує з ним кредитні відносини.

Для визначення класу позичальника визначається інтегрований показник його кредитоспроможності, який розраховується на підставі наведених вище коефіцієнтів і показників.

Підсумкова рейтингова оцінка кредитоспроможності позичальника — кінцева стадія аналітичної діяльності. Синтезований рейтинг визначається за формулою

$$R = \sum_{i=1}^n Q_i J_i,$$

де R — загальний рейтинг позичальника як сума набраних ним балів;

n — кількість показників, які беруться для розрахунку кредитоспроможності;

Q_i — класність j -го показника відповідності до критеріального рівня;

J_i — питома вага j -го показника відповідно до його значимості в загальній сукупності показників.

Залежно від кількості набраних балів підприємства відносять до одного з трьох класів.

Позичальники першого класу мають пільги в кредитуванні. Передовсім це пріоритетне становище організації щодо виділення кредитних ресурсів, а також можливість вибору найефективнішої форми кредитування для даного позичальника на основі чинного положення НБУ "Про кредитування" — бланкового кредиту, кредитної лінії чи кредитування з використанням єдиного поточно-кредитного рахунку (конткорента). Використовуються й традиційні форми пільг — заниження процентної ставки за кредит, скорочення звітності, яку подають у банк. Крім цього, для таких організацій може бути зменшено кількість перевірок цільового використання кредиту.

Позичальники другого класу кредитоспроможності кредитуються в звичному порядку відповідно до чинного положення.

Підприємства третього класу, як правило, не кредитуються або їхнє кредитування обмежено низкою умов. Згідно з чинними нормативними документами можна використовувати такі методи кредитного впливу, як підвищення ставки за кредит, кредитування під гарантію, встановлювати такі умови, як щомісячне подання в банк бухгалтерської звітності та ін. (з відображенням у кредитному договорі всіх цих умов).

Як показує практика, роботі з оцінювання кредитоспроможності позичальника вітчизняними комерційними банками приділяється недостатньо уваги. Незважаючи на те, що в сучасних умовах банки посилили розрахунки з визначення фінансової стійкості клієнтів, поки що ці операції носять значною мірою формальний, епізодичний характер.

Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про необхідність урахування таких чинників при оцінюванні кредитоспроможності клієнта:

а) аналіз кредитоспроможності має носити характер експрес-аналізу: проводиться часто, максимум швидко й охоплювати максимум інформації;

б) доцільне створення незалежних від банків структур, які зайнялися б експрес-аналізом кредитоспроможності підприємств та організацій;

в) "класність" клієнта (з погляду кредитоспроможності) повністю залежить від "класності" працівника банку. Його досвід, часом інтуїція й багато в чому принциповість вирішують на даний момент долю клієнта;

г) при аналізі кредитоспроможності банк має розв'язати такі питання: чи здатний позичальник виконати своє зобов'язання вчасно, чи готовий він його виконати? На перше запитання відповідь дає розгляд фінансово-господарських аспектів діяльності підприємств та організацій. Друге запитання має юридичний характер, а також пов'язане з особистими рисами керівників підприємств та організацій. Надаючи кредит, банк має враховувати репутацію підприємства та його керівництва. Якість управління діяльністю організації визначається кінцевими результатами роботи підприємства в цілому;

д) аналіз кредитоспроможності позичальника — комплексна оцінка, яку можна систематизувати в декілька етапів: збір та аналітична обробка вихідної інформації за період, що аналізується; обґрунтування системи показників, які використовують для оцінювання кредитоспроможності підприємства та класифікації їх; вибір і економічне обґрунтування критеріїв оцінювання кредитоспроможності та встановлення обмежень зміни їх; підсумкова рейтингова оцінка кредитоспроможності підприємства і визначення його класності;

е) банківський аналіз кредитоспроможності може бути обмежений або охоплювати велике коло показників. Це залежить від багатьох чинників, у тому числі й від розмірів та строків надання позик, результатів попередньої діяльності позичальників, наявного забезпечення товарно-матеріальними цінностями необхідних позик, а також від того, чи були в минулому відносини клієнта з банком, та ін.;

є) для одержання комплексної оцінки необхідно визначити поточну та перспективну (до моменту погашення позики) кредитоспроможність позичальника.

Поточна кредитоспроможність позичальника оцінюється шляхом порівняння розрахованих коефіцієнтів і показників з їхніми оптимальними значеннями (встановлення відповідності оптимальним тенденціям зміни).

Для визначення прогнозової оцінки кредитоспроможності позичальника слід проаналізувати виявлені тенденції зміни оборотності та рентабельності діяльності позичальника (якщо не відбудеться суттєвих змін умов її здійснення і правового статусу позичальника);

ж) ефективність аналізу кредитоспроможності залежить від частоти проведення, компетентності й досвіду банківського працівника;

з) вважаю за доцільне включити до Положення про кредитування систему необхідних показників, що дають можливість визначити кредитоспроможність позичальника та рекомендувати її для запровадження в діяльність комерційних банків України.